

פתח דבר

כיצד מעז אדם כמוני, שעיקר עיסוקו בספרות חז"ל, לכתוב ספר על 'לכה דודי' וקבלת שבת? לפני עשור עמדתי לסיים כתיבת ספר על ספרות התפילה ותולדותיה ועלה בדעתי לכלול בו פרק על קבלת שבת. כיוון ש'לכה דודי' וקבלת שבת הן יצירות של מקובלי צפת ומשורריה, ומאחר שאיני בר הכי לא בקבלה ולא בשירה תכננתי לסכם את המחקר בנושא ותו לא. אולם לא עלה בידי לאתר מחקר על היווצרות קבלת השבת העומד במבחן הביקורת ההיסטורית, ולא הצלחתי למצוא מאמר שניתח את משמעותו של הפזמון 'לכה דודי' לכל פרטיו ורבדיו. הופתעתי להיוודע שאף שהפזמון שגור בפי כל בר בי רב, הוא מונח בקרן זוית בחקר הקבלה והשירה. כשניסיתי לתרגם את הפזמון לאנגלית לא מצאתי את ידי ואת רגליי. אף על פי שכל טור ניתן לתרגום באופן מילולי, המחרוזת כולה נשארה חתומה וסתומה. לפיכך פניתי לתור בין חוקרים ידועי שם הן בארץ הן בחו"ל לבקש את פשר הדבר, ומצאתי שאף הטובים שבהם מתקשים לבאר את המחרוזות על בוריין.

הפירוש היחיד שנתקלתי בו שהתמודד עם משמעות הטורים, המחרוזות והפזמון כולו באופן שיטתי הוא זה של ר' יעקב קאפיל. פירושו הופיע בסידורו 'קול יעקב', משנת 1804. ר' יעקב השכיל לפרש את הפזמון כולו על פי הקבלה, כולל קבלת האר"י. פירוש כזה נראה לי אז כרחוק מפשוטו של הפזמון כרחוק מזרח ממערב. לא ייתכן, חשבתי, ששיר שהתקבל בכל תפוצות ישראל, ושכתוב על טהרת לשון המקרא, יתפענח רק על פי הקבלה. לא ייתכן גם ש'לכה דודי' חובר על פי תורת האר"י, שהרי האר"י הגיע לצפת בשנת 1570, בהיותו בעשור הרביעי לחייו, בשעה שר' שלמה הלוי אלקבץ, מחבר 'לכה דודי', היה בעשור השמיני לחייו. משום כך הלכתי לתור בספרי המחבר עצמו, בעיקר 'ברית הלוי', ובאלו של גיסו ותלמידו, ר' משה קורדובירו, בעיקר 'פרדס רמונים', ששניהם יונקים מאותה תורת סוד. מצאתי שם שלל כה רב עד שפרטי השיר, המחרוזות והפזמון כולו הלכו והתבהרו לעיניי. הצלחתי לפרש את 'לכה דודי' על פי כתביהם ושאר ספרות הקבלה שהייתה בידיהם, והגעתי למסקנה שאף על פי שהוא כתוב על טהרת לשון המקרא אין בכלים מקראיים ואף לא בכלים מדרשיים כדי הסבר של 'לכה דודי'. נוכחתי לדעת שאין 'לכה דודי' יוצא מירי סודו, ושאין למצות את מלוא משמעותו, אלא בכלים קבליים. אחר כך מצאתי אישור לדרכי בקביעתו של ר' שניאור זלמן מלאדי ש'נוסח הקבלת שבת שייסדו הר"ש אלקבץ עפ"י קבלת הרמ"ק'. וברוך שכיוונתי לדעת גדולים.

חלק הארי של שלושת הפרקים הראשונים, שהופיע במאמרי 'מבוא ל"לכה

דודי" וקבלת שבת', תוקן והורחב כאן. כתבתי שם שהפרק הרביעי של מחקרי יופיע בשנתון 'שלם', אולם הוא הוצא משם לאחר שהחלטתי להוציא לאור ספר זה. מאחר שאינני בן בית לא בספרות הקבלה ולא בספרות השירה אני מקווה שיבואו אחרי חוקרי קבלה וחוקרי שירה וישכללו את דברי ויוסיפו עליהם כדי שיופיו של 'לכה דודי' ייראה בכל הדרו.

בין אלה שסייעוני בהוצאת הספר חב אני תודה מיוחדת לידידיי פרופ' יוסף הקר ופרופ' אביעזר רביצקי. תודתי נתונה גם לעורכת הלשונית ורדה לנרד ולמנכ"ל ההוצאה דן בנוביץ.

ולהוריי היקרים, אבי מורי נחום בן יקותיאל ורבקה ז"ל, ותבל"א אמי מורתי חנה בת צמח ושרה שעמדו לימיני לאורך כל הדרך.
הספר מוקדש לרעייתי חוה כי בזכותה הוא קיים.
מברך אני את פוקח העיורים שחנני בנהורא מעליא.

ראובן קימלמן

שבועות תשס"ב

תוכן העניינים

יא	מבוא
1	פרק ראשון: 'לכה דודי' בתוך קבלת שבת
1	א. קבלת שבת מהי?
9	ב. למה התגבש סדר לקבלת שבת בצפת?
17	ג. קבלת שבת של צפת
33	פרק שני: כיצד מפרשים את 'לכה דודי'?
33	א. לשונו של 'לכה דודי' ופירוש המחרוזת 'שמור וזכור כדיבור אחד'
45	ב. צורתו של 'לכה דודי'
53	ג. המסר של מבנה 'לכה דודי'
58	פרק שלישי: התוכן של 'לכה דודי'
58	א. 'לכה דודי לקראת כלה פני שבת נקבלה'
69	ב. יזמת העליונים והשבת
79	ג. השבת והגאולה
82	פרק רביעי: 'ימין ושמאל תפרוצי': גיור האסלאם והנצרות
82	א. 'ימין ושמאל תפרוצי': במקרא, במדרש ובקבלה
89	ב. הפירוש הדתי-פוליטי לימין ושמאל
122	ג. 'ואת יהו"ה תעריצי'
123	ד. 'על יד איש בן פרצי'
130	ה. 'ונשמחה ונגילה'
	פרק חמישי: 'התעוררי התעוררי, כי בא אורך': מכותנות
134	עור לכותנות אור
135	א. המחרוזת החמישית של 'לכה דודי'
135	ב. ההוראה הקבלית
149	ג. בגדי לבן בשבת ככותנות אור
167	ד. פירוש ר' יעקב קאפיל
178	ה. עידן המשיח

185	אחרית דבר
186	רשימת הקיצורים הביבליוגרפיים
219	מפתח המקורות
241	מפתח הפיוטים ולשונות פיוט
242	מפתח טורי 'לכה דודי'
243	מפתח העניינים
249	מפתח האישים והמקומות
vii	תקציר באנגלית

מבוא

הפזמון 'לכה דודי' מאת ר' שלמה אלקבץ (רש"א) חובר באמצע המאה השש עשרה בצפת, ככל הידוע כמרכיב בסדר קבלת שבת. ככל שיר, משמעותו נובעת מלשונו, מצורתו ומתוכנו. בתור מרכיב בסדר תפילה משמעות 'לכה דודי' כרוכה גם בטקסיות שבה הוא מבוצע. הטקסיות מבוססת על שלושה גורמים: זמן אמירתו, מקום אמירתו ואופן אמירתו. שלושת אלו תלויים בהקשרו ובטיבו של סדר קבלת שבת שהתגבש בחוגו של רש"א. מדיונונו בנושאים אלה בחמשת פרקי הספר עולה שהמפתח למשמעות הפזמון הוא תורת הקבלה. לכן סממת מחקרנו היא: אין 'לכה דודי' יוצא מידי סודו.

הפרק הראשון דן בתפקודו של 'לכה דודי' כחלק מסדר קבלת שבת שהתגבש בצפת במאה השש עשרה. התפתחות הטקס הליטורגי הקבוע למעמד זה נבעה מהתפיסה הרב ממדית של קבלת השבת בצפת. קבלת שבת נתפסה כהקבלת פנים וכקבלת מלכות, שהם עצמם תולדות דימוי השבת כולה וכמלכה. ועוד, השבת עצמה הובנה כיום נישואין וכיום הכתרה. ממדים אלו מתמזגים בצירוף הלשוני קבלת שבת, צירוף המשתמע לשני פנים הן קבלת פני שבת הן קבלת עול שבת. הפרק השני דן בבעיית הפרשנות של 'לכה דודי'. הוא עוסק בלשונו, בצורתו ובמסר של מבנהו. 'לכה דודי' נכתב על טהרת לשון המקרא, והוא ספוג ביטויים מקראיים, אם כי אין בו ולו פסוק אחד שלם. עם זאת אין הוא מתפרש כל צורכו על רקע המקרא ואף לא על רקע המדרש אלא רק על רקע הקבלה.

הפרק השלישי דן בתוכנו של 'לכה דודי'. הוא מתמקד במדריך, 'לכה דודי לקראת כלה פני שבת נקבלה' וברעיון הגאולה התלויה ביזמת העליונים. רעיון זה חל על הגאולה בכלל ועל השבת, שהיא מעין הגאולה, בפרט. בעצם כמעט כל המשמעויות השונות של הפזמון לכל רבדיו טמונות במדריך. כך מתברר בעקבות זיהוי המשתתפים הפועלים בו במפורש, דהיינו הדוד והכלה. הכינוי דודי מופנה לקב"ה המתבקש ללכת לקראת הכלה. הכינוי כלה פועל בארבעה מישורים לפחות: האנושי, הספירתי, המרחבי והזמני. במישור האנושי היא מסמנת את כנסת ישראל, במישור הספירות היא מסמנת את ספירת מלכות היינו את השכינה, במישור המרחב היא מסמנת את ירושלים ובמישור הזמן היא מסמנת את השבת. בשעה שהקב"ה מתבקש לגשת לקראת כנסת ישראל, מתבקשת אפוא ספירת תפארת להתייחד עם ספירת מלכות, האל מתבקש לשוב לירושלים, והדוד החתן – לקבל את פני שבת הכלה.

הפרק הרביעי דן במחרוזת השמינית, 'ימין ושמאל תפרוצי'. מהדיון בפרק זה עולה שהסוד הקבלי של 'לכה דודי' אינו מתמצה בהפניות לעולם הספירות

כי אם מתפרץ גם לעולם הפוליטי-היסטורי. רעיון הגאולה המשתקף במחרוזת זו מתמקד בגאולת העולם כולו על ידי התרחבות הקדושה באותם המישורים שמצאנו במדרין, דהיינו במישור האנושי, בספירות, במרחב ובזמן. המחרוזת 'ימין ושמאל תפוצי' מופנית לכנסת ישראל, לספירת מלכות, לירושלים ולשבת, כדי להפוך את העולם ליום שכולו שבת על כל ממדיה. בפרוץ קדושת השבת לכל השבוע וקדושת הארץ לכל העולם, תבוא האנושות כולה בזירת הקדושה בהיכנסה תחת כנפי השכינה. הפריצה ימינה ושמאלה מכוונת לא רק למרחב ולזמן כי אם לאנושות כולה, שהרי ימין ושמאל מציינים את האסלאם והנצרות. ישמעאל, סמל האסלאם, בכור אברהם, מזוהה בקבלה עם הימין; ואילו עשו, סמל הנצרות, בכור יצחק, מזוהה עם השמאל. משנת הקדושה של 'לכה דודי' כרוכה אפוא בהצמצמות החול ובהתפשטות הקודש בממד המרחב, הזמן והאנוש. כל זה יבוצע 'על יד איש בן פרצי', שמטלתו להחזיר את העולם להווייתו בטרם חטא, כי בזמן המשיח הבא מפרץ יתוקן הכול.

הסיומות של המחרוזת החמישית, השישית והשביעית מצביעות על שלושה תהליכים שהם אחד, דהיינו: יציאה מן הגלות, יציאה משעבוד מלכויות ויציאה מזירת החול. תכלית שלושתם גם היא אחת: שיבה לארץ, גאולה וכניסה לזירת הקודש. לדוגמה 'לבשי בגדי תפארתך עמי' משמש כביטוי לגאולה המציין בד בבד חדירה לזירת הקודש, דהיינו שיבה לירושלים, כניסה לשבת ושיבה לגן עדן. הכול פועל יוצא מייחוד הספירות, שמתבטא בייחוד מלכות ותפארת ובייחודן בבינה.

הפרק האחרון – "התעוררי התעוררי, כי בא אורך": מכותנות עור לכותנות אור' – עוסק במחרוזת החמישית. הדיון במחרוזת החמישית בא לאחר הדיון במחרוזת השמינית בשל תפיסתנו שהוראתה הקבלית מתחוורת לאורה של המחרוזת השמינית. דרך הבהרת משמעותה ופרישת רעיון הגאולה הטמון במחרוזת החמישית יובהר חזון הגאולה של 'לכה דודי' כולו, הן במישור הפוליטי-היסטורי הן במישור הספירות. לפיכך המחרוזת החמישית מטרימה את המחרוזת השמינית, המדגישה שורשיה של עולמנו הגלותי נעוצים בחטאו של אדם הראשון, ושתיקונו תלוי בהזרתו על מכונו טרם החטא.

יוצא שתורת הגאולה העוטפת את 'לכה דודי' היא רסטורטיווית ואוטופית כאחד. מחד גיסא העולם יחזור לשלמותו כשהיה, כי 'לעתיד לבוא כשתשלם כוונת הבריאה יחזרו כל הדברים ליושנן ולהוייתן'. מאידך גיסא מובן מאליו שאין כאן רסטורציה היסטורית גרידא אלא אוטופיה. משמע העתיד, הבתרה-היסטורי, נתפס כחזרה אל העבר הקדמון, הטרומ-היסטורי. כך הגאולה הקוסמית מתקשרת ומשתלבת כאן עם המוטיב הרסטורטיווי.

המשקל הגאולתי של 'לכה דודי' נבדל מזה של רוב פזמוני הגאולה. בעוד הם מסתפקים בשאיפה לגאולה, נועד הוא להחיש. גאולה זו מוחשת באמצעות הכשרת מערכות הנפש המקבילות למערכת הספירות. בשמירת שבת כתיקונה, שכונתה בקבלה זכור ושמור דווקא, נעשה האדם אכסניה למערכת הספירות, שייחודן מביא לידי הגאולה. גאולה זו מזוהה עם שבת הגדול וחיי עולם הבא. לכן בגין שמירת שבת כיאות קונה אדם עולמו כביכול בשעה אחת.

CONTENTS

Preface	ז
Introduction	יא
Chapter 1: <i>Lekhah Dodi</i> in the Context of <i>Kabbalat Shabbat</i>	1
A. What is <i>Kabbalat Shabbat</i> ?	1
B. Why did the liturgy for <i>Kabbalat Shabbat</i> crystallize in Safed?	9
C. The <i>Kabbalat Shabbat</i> of Safed	17
Chapter 2: How is <i>Lekhah Dodi</i> to be Explicated?	33
A. The language of <i>Lekhah Dodi</i> and the meaning of the first stanza, 'Shamor ve-zachor be-dibbur ehad'	33
B. The structure of <i>Lekhah Dodi</i>	45
C. The meaning of the structure of <i>Lekhah Dodi</i>	53
Chapter 3: The Content of <i>Lekhah Dodi</i>	58
A. The refrain: 'Go, my beloved, to meet the bride, the face of the Sabbath let us receive'	58
B. Divine initiative and the Sabbath	69
C. The Sabbath and the redemption	79
Chapter 4: The Eighth Stanza 'Expand Rightward and Leftward': The Conversion of Islam and Christianity	82
A. 'Expand rightward and leftward': In the Bible, the Midrash, and Kabbalah	82
B. The religio-political meaning of right and left	89
C. The second strophe: 'And you shall worship YHVH'	122
D. The third strophe: 'By means of the descendant of Perez'	123
E. The fourth strophe: 'Let us rejoice and be happy'	130

Chapter 5: The Fifth Stanza ‘Awaken Awaken, for Your Light Has Come’: From Garments of Skin to Garments of Light	134
A. The fifth stanza	134
B. The kabbalistic meaning	135
C. White Sabbath clothes as garments of light	149
D. The commentary of R. Jacob Kopel	167
E. The messianic era	178
Epilogue	185
Bibliographical Abbreviations	186
Index of Sources	219
Index of Liturgical Poems and Strophes	241
Index of <i>Lekhah Dodi</i>	242
Index of Subjects	243
Index of Persons and Places	249
English Summary	vii